

Życie zakonne w Królestwie Polskim w latach 1832-1864. Polityka caratu – kasaty – represje, red. ks. Waldemar Graczyk, Jolanta M. Marszalska, Wydawnictwo Instytutu Teologicznego Księża Misjonarzy, Kraków 2015, ss. 278.

Na ziemiach polskich proces likwidacji klasztorów męskich i żeńskich rozpoczął się pod koniec XVIII wieku. Jednak w wieku następnym przybrał on na sile. W 1864 r. car Aleksander II wydał ukaz kasacyjny klasztorów, na mocy którego zlikwidowano 115 konwentów. W latach 1865-1866 zamknięto dalszych 14. Łącznie skasowano 129 klasztorów męskich oraz 3 żeńskie. Potrzebę kasat władze zaborcze uzasadniały małą liczbą zakonników w konwentach, rozkładem życia wspólnotowego, niewłaściwym zarządzeniem dóbr oraz szkodliwością społeczną. Jednak prawdziwą przyczyną tych działań były działania represyjne względem wspólnot zakonnych za wspieranie przez nich Powstania Styczniowego.

Publikację otwiera słowo wstępne redaktorów. Następnie umieszczono trzynaście artykułów problemowych: Stanisław Wiech, *Kasata klasztorów w Królestwie Polskim w 1864 r. w świetle wspomnień i relacji Dmitrija Anuczina*; Jolanta M. Marszalska, *Księgi ze skasowanych w XIX wieku klasztorów w Królestwie Polskim w obecnym zasobie starych druków Biblioteki Wyższego Seminarium Duchownego w Płocku*; Anna Szylar, *Klaryski checińskie w świetle źródeł zgromadzonych w Archiwum Diecezjalnym w Kielcach (1. poł. XIX wieku do 1864 r.)*; Anna Pobóg-Lenartowicz, *Kasata klasztoru kanoników regularnych pw. św. Mikołaja w Kaliszu*; Roland Prejs OFMCap., *Kapucyni Prowincji Polskiej w rewolucji moralnej i powstaniu styczniowym*; Aleksander K. Sitnik OFM, *Działalność religijna, kulturowa i patriotyczna bernardynów w Królestwie Polskim w latach 1832-1864*; Krzysztof Wiśniewski, *Między powstaniami. Benedyktyni pultuscy w latach 1832-1864*; Maria Dębowska, *W poszukiwaniu ocalenia. Klasztor norbertanek w Imbramowicach w latach 1819-1864*; Waldemar Rozynkowski, *Zagadnienie uposażenia klasztorów w Królestwie Polskim w świetle badań ks. bpa Adolfa Piotra Szelażka*; Bogdan Rok, *Staropolskie podróże kleru zakonnego – stracony element kształtowania kultury w czasach kasat zakonów*; Jacek Soprych, *Klasztor karmelitów bosych w Zakrzewie w latach 1823-1864 w świetle zapisów o. Wiktoryna od Opieki św. Józefa (Aleksandra Walentego Jaworskiego)*; Waldemar Graczyk, *Okoliczności kasaty klasztoru karmelitów bosych w Warszawie w świetle zachowanej Kroniki*; Waldemar Gliński, *Ksiądz Paweł Rzymski CM (1784-1833) – renegat, czy patriota?*

Prezentowana publikacja stanowi ważny przyczynek do poznania dziejów klasztorów w Królestwie Polskim w XIX wieku, przedstawiając szczegółowy opis procesu kasacyjnego.

Maciej Szablewski, *Dzieje mikrofilmowania przez Bibliotekę Narodową, Biblioteka Narodowa, Warszawa 2015s. ss. 638.*

W polskich instytucjach kultury, technika fotograficzna pojawiła się w okresie międzywojennym. Z powodów różnych trudności, najczęściej natury materialnej, nie upowszechniono tej formy dokumentacji. Inicjatywy zaplanowane na większą skalę i regulowane przez władze różnych instytucji, zaczęły być realizowane w Polsce dopiero po 1950 r. Prekursorem było Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD). Początkowo tylko zabezpieczano zbiory, z czasem zaczęto wykonywać pozytywy w celu udostępniania kopii najcenniejszych obiektów. Po powstaniu Archiwum Dokumentacji Mechanicznej (ADM), instytucja ta przejęła stacje mikrofilmowe AGAD i archiwum w Poznaniu (WAP). Od 1956 r. mikrofilmowanie w archiwach podległych Naczelnej Dyrekcji Archiwów Państwowych było centralnie koordynowane przez ADM. Powstawały również niezależne placówki zajmujące się mikroformami m.in. Ośrodek Archiwów Bibliotek i Muzeów Kościelnych KUL.

Pierwsza biblioteczna stacja mikrofilmowa powstała w Bibliotece Narodowej. Z czasem podobne założono m.in. w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu, Bibliotece Uniwersytetu Wrocławskiego, Bibliotece Jagiellońskiej. Jednak Stacja Mikrofilmowa BN była najlepiej rozwiniętą tego typu placówką i zgromadziła większą liczbę mikroform niż łącznie wszystkie polskie biblioteki. Działalność mikrofilmowa Biblioteki Narodowej wyróżniała się w kraju, ale i w Europie. Pierwszy etap funkcjonowania Stacji Mikrofilmowej obejmował lata 1950-1961. Kierownictwo nowo utworzonej placówki objął historyk Andrzej Wyczański, w 1959 r. usunięty ze stanowiska na skutek nacisków partyjnych. Również kilku wykwalifikowanych pracowników zostało usuniętych z BN ze względu na ich rozmowy z kardynałem Stefanem Wyszyńskim na temat mikrofilmowania zbiorów kościelnych. W 1962 r. ze Stacji Mikrofilmowej wydzielono Oddział Zbiorów i przekształcono w niezależny zakład. Stacja Mikrofilmowa, nazwana Zakładem Reprografii odpowiadała za kwestie techniczne, natomiast Zakład Zbiorów Mikrofilmowych (ZZM) zajmował się sprawami o charakterze bibliotecznym i decydował o polityce mikrofilmowania. Na czele ZZM stał Konrad Zawadzki do przejścia na emeryturę w 1983 r. W tym czasie rozbudowano czytelnię mikroform oraz rozpoczęto mikrofilmowanie prasy polskiej. Następca K. Zawadzkiego została Barbara Drewniewska-Idziak. W 1992 r. utworzono Dział Ochrony i Konserwacji Zbiorów Bibliotecznych, w skład którego weszły m.in. Zakład Zbiorów Mikrofilmowych i Zakład Reprografii. W 1994 r. wspomniane agendy przeniosły się do nowego budynku Biblioteki Narodowej przy Polu Mokotowskim. 16 stycznia 2013 r. Zakład Zbiorów Mikrofilmowych został włączony do Zakładu Reprografii i Digitalizacji Zbiorów.

Publikację otwiera wstęp i wykaz ważniejszych skrótów. Następnie są trzy rozdziały, które wieńczy zakończenie, aneks, bibliografia oraz indeks osób i instytucji. W pierwszym rozdziale (*Historia mikroform*) opisano dzieje mikroform, dokładnie ukazując rozwój reprografii na świecie i w Polsce. Przedstawiono historię wynalezienia fotografii, jej rozwój aż do powstania profesjonalnych urządzeń reprograficznych. Omówiono również wykorzystywanie mikroform w Stanach

Zjednoczonych i Europie. Przedstawiono również polskie doświadczenia z mikrofilmowaniem do 1950 r. oraz opisano najważniejsze pracownice w krajowych archiwach, bibliotekach i instytucjach naukowych.

Drugi rozdział (*Mikroformy w Bibliotece Narodowej*) szczegółowo przedstawia mikrofilmowanie w Bibliotece Narodowej. Autor szczegółowo opisał dzieje Stacji Mikrofilmowej BN. Przedstawił charakterystykę personelu, struktury organizacyjnej i parku maszyn. Następnie ukazał politykę mikrofilmowania, skoncentrowaną na zabezpieczeniu najcenniejszych zabytków piśmiennictwa przechowywanych w polskich archiwach i bibliotekach, w tym także kościelnych i prywatnych. Szczególną uwagę skierowano na rozpoczętą w 1962 r. akcji scalania na mikrofilmach prasy polskiej. Opisano również działalność po 1990 r., kiedy ukończono akcję zabezpieczania najcenniejszych zabytków piśmiennictwa, kontynuowano natomiast scalanie prasy polskiej oraz rozpoczęto współpracę z ośrodkami polonijnymi. Dodatkowo dzięki przenośnej kamerze, robiono zdjęcia obiektom, które z różnych przyczyn nie mogły być przewiezione do Warszawy. Z powodu rozwoju digitalizacji działalność mikrofilmowa BN została jednak spowolniona.

Ostatni rozdział (*Realizacja projektu mikrofilmowania zabytków piśmiennictwa z polsko-niemieckiego pogranicza kulturowego*) poświęcony jest projektowi mikrofilmowania zabytków piśmiennictwa niemieckiego, znajdującego się na ziemiach polskich. Była to największa prywatna inicjatywa w dziejach polskiego bibliotekarstwa. Finansowanie udzieliła jej Fundacja Współpracy Polsko-Niemieckiej. Celem jej było wykonanie i przekazanie stronie niemieckiej kopii mikrofilmów germaników przechowywanych w polskich instytucjach. W projekcie, który trwał w latach 1997-2002 wzięło udział sześć polskich instytucji m.in. Biblioteka Narodowa.

W zakończeniu książki (*Mikroformy w czasach cyfrowych*) autor analizuje aktualną rolę mikrofilmowania w sytuacji upowszechnienia się na szeroką skalę digitalizacji.

Prezentowana publikacja ma charakter nowatorski i jest pierwszą tego typu w Polsce. Autor nie tylko przedstawił akcję mikrofilmową Biblioteki Narodowej, ukazując ją na tle całej historii tej techniki dokumentacyjnej, od powstania aż do czasów nam współczesnych. Dodatkowo umieścił uwagi dotyczące sposobów prowadzenia digitalizacji, przez co są one przydatne dla osób zajmujących się gromadzeniem, zabezpieczaniem i udostępnianiem narodowego zasobu bibliotecznego.

Opracował Artur Hamryszczak

***Kurie (archi)diecezjalne Kościoła rzymskokatolickiego w II Rzeczypospolitej*, red. Maria Dębowska, Lublin 2016, ss. 354.**

Nakładem Biblioteki Archiwów, Bibliotek i Muzeów Kościelnych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II (nr 37) ukazała się ważna publikacja na temat kształtu i funkcjonowania administracji Kościoła katolickiego w II Rzeczypospolitej. Niniejsze opracowanie poświęcone jest wyłącznie działalności administracji diecezjalnej. Temat jest o tyle ciekawy, że ogniskuje efekty badań nad niezwykle istotnym obszarem z dziedziny historii Kościoła. Prezentowane studia ukazują sytuację organizacyjną w poszczególnych diecezjach uwzględniając uwarunkowania w jakich działał Kościół łaciński w monarchii pruskiej, austro-węgierskiej oraz na terenach będących pod panowaniem rosyjskim.

Publikację rozpoczynają dwa teksty o charakterze wprowadzającym autorstwa Marii Dębowskiej, (redaktorki niniejszego opracowania) oraz Mieczysława Różańskiego. Zasadniczy korpus tekstów podzielono na pięć części stosując się do podziału na metropolie (gnieźnieńską, lwowską, warszawską, krakowską, wileńską) stosownie do ówczesnej organizacji terytorialnej Kościoła łacińskiego ustanowionej w 1925 roku. W każdej z nich zawarto artykuły na temat poszczególnych archidiecezji i diecezji wchodzących w skład wspomnianych metropolii.

Lukasz Krucki przedstawił funkcjonowanie kurii w archidiecezji gnieźnieńskiej w artykule *Jak powstała Kuria Arcybiskupia w Gnieźnie? O ustanowieniu centralnego urzędu archidiecezji gnieźnieńskiej w dwudziestoleciu międzywojennym*. Artykuł na temat kurii poznańskiej (*Konsystorz i Kuria Arcybiskupia w Poznaniu w okresie międzywojennym*) napisała Joanna Napierała. Tą samą problematyką w diecezji chełmińskiej zajęła Maria Dębowska w artykule *Kuria diecezji chełmińskiej w Pelplinie w okresie międzywojennym*. Autorem opracowania dotyczącego Kurii Włocławskiej (*Organizacja i działalność Kurii Diecezjalnej Włocławskiej w okresie II Rzeczypospolitej*) jest dyrektor tamtejszego Archiwum Diecezjalnego we Włocławku Zbigniew Gmurczyk. Do części obejmującej metropolię lwowską weszły trzy artykuły: Grzegorza Chajki (*Kuria Metropolitalna obrządku łacińskiego we Lwowie w dwudziestoleciu międzywojennym. Struktura, skład personalny, zadania*), Marii Dębowskiej (*Organizacja kurii diecezjalnej w Łucku w latach 1919-1939*) Bartosza Walickiego i Sławomira Zycha (*Kuria Biskupia obrządku łacińskiego w Przemyślu w okresie międzywojennym*). Na kolejną część obejmującą metropolię warszawską składają się teksty następujących autorów: Piotr Staniewicz, *Organizacja kurii archidiecezjalnej w Warszawie w okresie II Rzeczypospolitej*; Jarosław R. Marczewski, *Kuria Diecezjalna w Lublinie w okresie międzywojennym*; Mieczysław Różański, *Kuria Diecezjalna w Łodzi w okresie II Rzeczypospolitej*; Michał M. Grzybowski, *Kuria Diecezjalna w Płocku w latach 1918-1939*; Tomasz Moskal, *Organizacja i działalność Kurii Diecezjalnej w Sandomierzu 1918-1939*; Rafał Dmowski i Bernard Błoński, *Kuria Diecezjalna w Siedlcach w latach 1918-1939*. W części obejmującej metropolię krakowską znalazły się opracowania kurii diecezjalnych w Częstochowie (Jacek Kapuściński, *Organizacja i działalność Kurii Biskupiej w Częstochowie w okresie II Rzeczypospolitej*), Katowicach (Halina Dudała, *Organizacja i działalność kurii diecezjalnej w Katowicach w latach 1925-1939*), Kielcach (Grze-

gorz Bujak, *Kuria Diecezjalna w Kielcach w latach 1918-1939*) oraz Tarnowie (Stanisław L. Piech, *Organizacja i działalność kurii diecezjalnej w Tarnowie w okresie II Rzeczypospolitej*). Artykuł Adama Szota pt. *Obsada stanowisk Kurii (Metropolitalnej) Wileńskiej w (archi)diecezji wileńskiej w dwudziestoleciu międzywojennym (na podstawie schematy zmów diecezjalnych)* otwiera ostatnią część pracy poświęconą metropolii wileńskiej. Z kolei diecezją łomżyńską opracowali pod tym samym kątem Józef Łupiński i Marek Grunwald w artykule *Kuria diecezji łomżyńskiej w okresie międzywojennym*.

Wszystkie wyżej wymienione publikacje dostarczają dodatkowo wiedzy na temat personalistów oraz kompetencji poszczególnych urzędów kurialnych, a także ich relacji do rządców (archi)diecezji, co z pewnością okaże się przydatne dla wszystkich, którzy w przyszłości podejmą próbę zrozumienia sposobu funkcjonowania kancelaryjnych form kościelnych po reformie prawa kanonicznego z 1917 roku. Wyniki prezentowanych w pracy szczegółowych badań pozwolą na wyznaczenie ogólnego obrazu ewolucji struktur kościelnych w omawianym okresie.

***Archiwum Diecezjalne w Tarnowie. Historia i zasób*, red. ks. Stanisław Tokarski, ks. Jacek Słowik, ks. Marek Podgórski, Angela Sołtys, Tarnów 2015, ss. 842.**

Prezentowana publikacja stanowi szczegółowy przewodnik po zasobie archiwalnym Archiwum Diecezjalnego w Tarnowie. Jest owocem wysiłku pracowników archiwum podjętego w latach 2009-2015 nad kompleksową inwentaryzacją zespołów znajdujących się w tej instytucji. Wspomniane archiwum jest znaczącą instytucją kościelno-archiwalną w Polsce. Powstało w 1959 roku na mocy decyzji ówczesnego biskupa diecezjalnego Karola Pękali. W tym roku uzyskało odrębny status organizacyjny oddzielając się ostatecznie od Muzeum Diecezjalnego. W dalszych latach podejmowano intensywne prace nad organizacją archiwum oraz porządkowaniem znajdujących się w nim materiałów. Obecnie obok funkcji ściśle wynikających z zadań statutowych archiwum inicjuje rozmaite przedsięwzięcia o charakterze naukowym czego dowodem jest zorganizowanie konferencji naukowej pt. *Parafialne księgi metrykalne*, które odbyło się 29 października 2011 roku w Tarnowie.

Publikację otwiera wstęp autorstwa dyrektora Archiwum Diecezjalnego w Tarnowie ks. Stanisława Tokarskiego, uzupełniony zarysem historycznym omawianej instytucji. W dalszej kolejności przedstawiono zasób Archiwum Diecezjalnego im. Arcybiskupa Jerzego Ablewicza w Tarnowie. Wiele skatalogowanych jednostek posiada skrócony opis zawartości. W osobnym rozdziale opisano obszerny zespół, funkcjonujący pod nazwą „Archiwum książąt Sanguszków”, który stanowi wyodrębnioną i zamkniętą część zbiorów omawianego archiwum. Zespół ten, do 1946 roku był własnością księżnej Konstancji z Zamoyskich Sanguszkowej i stanowił jej prywatne archiwum mieszczące się na terenie pałacu w Gumniskach. Publikację wzbogaca materiał fotograficzny związany z działalnością Archiwum Diecezjalnego.

Jan Pietrzykowski SDB, *Towarzystwo Salezjańskie w Polsce w warunkach okupacji 1939-1945*, Warszawa 2015, ss. 366.

Prezentowana publikacja jest pierwszym źródłowym opracowaniem historii Towarzystwa Salezjańskiego w Polsce w okresie okupacji niemieckiej i sowieckiej. Temat książki przedstawiono w ujęciu problemowym. Jej zasadniczą treść wypełnia sześć rozdziałów. Pierwszy z nich koncentruje się na omówieniu struktur administracyjnych inspektorii salezjańskich na ziemiach polskich w latach 1939-1945. Rozdział drugi prezentuje problematykę formacji kandydatów do życia zakonnego w ramach nowicjatu, wyższego seminarium i tajnego nauczania. W rozdziale trzecim przedstawiono aktywność salezjanów w czasie wojny na przykładzie ich działalności charytatywnej oraz opiekuńczo-wychowawczej. Przedmiotem czwartego rozdziału jest praca duszpasterska salezjanów na ziemiach wcielonych do III Rzeszy (inspektoria św. Stanisława Kostki, inspektoria św. Jacka) w Generalnym Gubernatorstwie (prowincje warszawska i krakowska) oraz „za wschodnią linią demarkacyjną” (inspektoria północna i południowa). W rozdziale piątym opisano skutki zniszczeń materialnych jakich doznały opisywane inspektorie w wyniku działań wojennych. Ostatni rozdział traktuje o stratach osobowych, czyli ofiarach więzień, obozów, łagrów, egzekucji oraz poległych na polu walki.

Omawiana publikacja wypełnia istotną lukę w badaniach nad dziejami Kościoła katolickiego w czasie II wojny światowej.

Opracował Daniel Kiper